Talysj

Talysj är ett nordvästiranskt språk som talas i de norra delarna av de iranska provinserna Gilan och Ardabil, samt i de södra delarna av Azerbajdzjan. Historiskt kan språket och talysjerna spåras tillbaka genom den medeliranska perioden till det mediska språket. Språket har en mängd dialekter, som vanligtvis delas upp i tre grupper: norra (i Azerbajdjan och Iran), centrala (Iran) och södra (Iran). Uppskattningarna för antalet talysjtalare varierar, men trovärdiga uppskattningar rör sig mellan en halv till en miljon. Talysj är delvis, men inte helt, ömsesidigt begripligt med persiska. Talysj klassificeras som "sårbart" av Unescos *Atlas of the World's Languages in Danger*.[1]

Talysj	
tolışə zıvon	
толышә зывон	
تالشی زَوُن	
Talas i	Iran, Azerbajdzjan
Region	Kaspiska havets västra och sydvästra kust
Antal talare	1 miljon
Språkfamilj	**Talysj**
Officiell status	
Officiellt språk i	*Inget*
Språkmyndighet	Akademien för persiskt språk och litteratur
Språkkoder	
ISO 639-3	`tly`

Innehåll

Historia

Geografisk utbredning

Fonologi och skrift
- Monoftonger
  - Fonologiska skillnader gentemot persiskan
- Diftonger
- Konsonanter
  - Skillnad gentemot persiskan

Grammatik
- Pronomen
- Verb
  - Konjugation
    - Verbstammar och imperativ
    - Aktivum
    - Passivum
    - Kasusmarkörer och prepositioner

Ordförråd

Källor

Historia

Bakgrunden till namnet *talysj* är oklar, men sannolikt gammal. Folkets namn anges i tidiga arabiska källor som *al-Taylasân* och i persiska som *tâlišân* och *tavâliš*, som är pluralformer av *tâliš*. Den norra talysjvarianten (i Azerbajdjan) var historiskt känd som tâlish-i guštâsbi. Talysj har historiskt onmämns tillsammans med Gilan eller Muganslätten. Hamdallah Mostowfi skrev att det språk som täckte den kaspiska gränsregionen mellan Gilan och

Shivan var ett pahlavispråk relaterat till språket i Gilan.[2] Det har även spekulerats i att fornazariskan kan ha varit en föregångare både till talysj och tat. B.V. Miller lade 1953 fram hypotesen att azariskan i Ardabil, som återfinns i Safi-ad-din Ardabilis verk, var en form av talysj, vilket stöddes av W.B. Henning.[3][4]

Geografisk utbredning

I Iran finns sex städer där talysj talas: Masal, Rezvanshar, Talesh, Fouman, Shaft and Masoleh, men bara Masal och Masoleh är enspråkigt talysjtalande.[*källa behövs*] I övriga städer talas utöver talysjiska även gilaki och azerbajdzjanska. I Azerbajdzjan talas talysj i åtta städer: Astara (79%), Lerik (49%), Lenkoran (35%), Masalli (30%), Belasuvar (24%), Nefchala (13%), Calilabad (9%) och Yardimli (4%).[5] Talysj har påverkats av sin närhet till talare av gilaki, azerbajdzjanska och persiska. I söder bor talysjer och gilaker sida vid sida, medan azerbajdzjanska har trängt ut talysj i norra Gilan, efter en migration av turkspråkstalande personer, medan folk runt Lavandil har behållit språket. Mellan Lisar och Hashtpar bor azerbajdzjansk- och talysjtalande personer sida vid sida, där det sistnämnda först och främst talas i mindre byar. Talysj i Azerbajdzjan är något mindre påverkat av ryskan och azerbajdzjanska än talysj i Iran är påverkat av persiskan.[6]

Fonologi och skrift

Vokalsystemet i talysj är större än i standardpersiskan. De främsta skillnaderna är den främre vokalen ü i de centrala och norra dialekterna, samt den centrala voaklen ə.[4] År 1929 skapades ett latinskt alfabet för talysj i Sovjetunionen. Det kom att ersättas av ett kyrilliskt 1938, som dock aldrig fick större spridning. Senare har ett persiskt och ett latinskt kommit att användas i Iran respektive Azerbajdzjan.

Monoftonger

Monoftonger							
Fon (IPA)	**1929–1938**	**ISO 9**	**Persiska**	**KNAB (199x[2.0])**	**Kyrilliska**	**Annan romanisering**	**Exempel**
ɒ:	a	a	ا , آ	a	a	â	âv
æ	a	ă	ـَ , اَ	ə	ə	a, ä	asta
ə	ə	-	ـِ , اِ or ـَ , اَ	ə	ə	e, a	esa
e:	e	e	ـِ , اِ	e	e	e	nemek
o	o	o	ا , ـُ , و	o	o	o	šalvo
u	u	u	او , و	u	y	u	udmi
y	u	-	او , و	ü	y	ü	salü, kü, düri, Imrü
i	ъ	y	ای, ی	ı	ы	i	bila
i:	i	i	ای, ی	i	и	i, i̱	neči, xist
Anmärkning: *ISO 9*-standardiseringen är från 1995. *2.0 KNAB*-romaniseringen är baserad på den azerbajdjanska varianten av det latinska alfabetet. [7]							

Fonologiska skillnader gentemot persiskan

De generella fonologiska skillnaderna jämfört med standardpersiskan är:[4]

skillnad	Taleshdulaei/khushabari	Persiska		Svenska
u → â	d**u**na	d**â**ne		frö
inledande i → "e"	**i**nsân	**e**nsân		människa
e → u	tarâz**e**	terâz**u**		balansvåg
e → o	x**e**râk	x**o**râk		mat
"a" i sammansatta ord → försvinner	mâng-**a**-tâv	mah-tâb		månsken

Diftonger

Diftonger			
Fon (IPA)	**Persiska**	**Annan romanisering**	**Exempel**
ɒːɪ	آی , ای	âi, ây	bâyl, dây
aʊ	اَو	aw	dawlat
æɪ	اَی	ai, ay	ayvona, ayr
oʊ	اُو	ow, au	kow
eɪ	اِی	ey, ei, ay, ai	keybânu
æːɐ	اَ	ah	zuah, soahvona, buah, yuahnd, kuah, kuahj
eːɐ	اِ	eh	âdueh, sueh, danue'eh
ɔʏ	اُی	oy	doym, doymlavar

Konsonanter

Konsonanter							
Fon (IPA)	**1929–1938**	**ISO 9**	**Persiska**	**KNAB (199x[2.0])**	**Kyrilliska**	**Annan romanisering**	**Exempel**
p	p	p	پ	p	п	p	pitâr
b	в	b	ب	b	б	b	bejâr
t	t	t	ت , ط	t	т	t	tiž
d	d	d	د	d	д	d	debla
k	k	k	ک	k	к	k	kel
g	g	g	گ	g	г	g	gaf
ɣ	ɱ	ġ	غ	ğ	ғ	gh	ghuša
q	q	k̂	ق	q	қ	q	qarz
tʃ	c, ç	č	چ	ç	ч	ch, č, c	čâki
dʒ	j	ĉ	ج	c	ҷ	j, ĵ	jâr
f	f	f	ف	f	ф	f	fel
v	v	v	و	v	в	v	vaj
s	s	s	س , ص, ث	s	с	s	savz
z	z	z	ز , ذ , ض , ظ	z	з	z	zeng
ʃ	ş	š	ش	ş	ш	sh	šav
ʒ	ƶ	ž	ژ	j	ж	zh	ža
x	x	h		x	х	kh	xâsta

			خ				
h	h	ḥ	ح , ه	h	h	h	haka
m	m	m	م	m	м	m	muža
n	n	n	ن	n	н	n	nân
l	l	l	ل	l	л	l	lar
L mixed with i	-	-	-	-	-	-	xâlâ, avâla, dalâ, domlavar, dalaza
ɾ	r	r	ر	r	p	r	raz
j	y	j	ی	y	j	y, j	yânza
Anmärkning: *ISO 9*-standardiseringen är från 1995. *2.0 KNAB*-romaniseringen är baserad på den azerbajdjanska varianten av det latinska alfabetet.[7]							

Skillnad gentemot persiskan

Några skillnader jämfört med standardpersiskan:[4]

skillnad	Taleshdulaei/khushabari	Persiska		Svenska
v → b	â**v**	â**b**		vatten
f → b	si**f**	si**b**		äpple
x → h	**x**âsta	â**h**este		långsam
t → d	ter**t**	tor**d**		skör
j → ž	mi**j**a	mo**ž**e		ögonfrans
m → n	ša**m**ba	ša**n**be		lördag

Grammatik

Talysj är (precis som svenskan) ett SOV-språk. I vissa situationer hängs kasusmarkören *i* eller *e* på nominalfrasen i ackusativ. Det finns ingen bestämd artikel; den obestämda artikeln är *i*. Plural markeras genom suffixen *un* eller *ēn*, eller *yēn* för substantiv som slutar med en vokal. Till skillnad från persiskan kommer substantivet för bestämningen, till exempel "maryami kitav" ("Marys bok"). Liksom de flesta andra iranska dialekter finns det två böjningsformer, subjekt och objekt.

Pronomen

Talysj kan välja att uttrycka person genom verbformen, vilket betyder att personliga pronomen inte krävs om de står som subjekt (till exempel jag, hon, han). För första person singularis används både *az* och *men*. Personsuffix läggs inte till stammen för *men*.[4] Exempel:

- men xanda. (Jag läser.), az bexun-em (Borde jag läsa ...)
- men daxun! (Ring mig!), az-daxun-em (Borde jag ringa ...)

Det finns tre prefix i talysj som läggs till för att skapa possessiva pronomen: *če/ča*, *eš/še* och *ča-y*, *ča/čai*.

Pronomen		
Person	**Singular**	**Plural**
Första	az/âz, men	ama
Andra	te	šema
Tredje	ay	ayēn

Possessiva pronomen		
Person	**Singular**	**Plural**
Första	če-men, če-mi	ča-ma
Andra	eš-te	še-ma
Tredje	ča-y, ča	čai:mun

Verb

- prefix: *â/o*, *da*, *vi/i/ē/â*, *pē*/pi
- Negationer: *ne, nē, ni*
- Konjunktiv/imperativ: *be*
- Durativmarkörer: *a, ba, da*

Följande personsuffix används i olika dialekter och för olika verb.[4]

Personsuffix		
Person	**Singular**	**Plural**
Första	-em, -ema, -emē, -ima, -um, -m	-am, -emun(a), -emun(ē), -imuna, -imun
Andra	-i, -er(a), -eyē, -išaˌ -š	-a, -erun(a), -eyunē, -iruna, -iyun
Tredje	-e, -eš(a), -eš(ē), -a, -ē, -u	-en, -ešun(a), -ešun(ē), -ina, -un

Konjugation

Följande tabeller visar konjugationen för verbet "att sy" i första person singular i några dialekter i de tre dialektkategorierna.[4]:

Verbstammar och imperativ

Verbstammar och imperativ				
	Northern (lavandavili)	**Central (taleshdulaei)**	**Southern (khushabari)**	**Tat (kelori)**
Infinitiv	dut-ē	dašt-ē	dēšt-ē	dut-an
Förfluten tid	dut	dašt	dēšt	dut
Presens	dut	dērz	dērz	duj
Imperativ	be-dut	be-dērz	be-dērz	be-duj

Aktivum

Aktivum					
Form	**Tempus**	**Norra (lavandavili)**	**Centrala (taleshdulaei)**	**Södra (khushabari)**	**Tat (kelori)**
Infinitiv	**-**	dut-ē	dašt-ē	dēšt-ē	dut-an
Indikativ	Presens	dute-da-m	ba-dašt-im	dērz-em	duj-em
„	Förfluten tid	dut-emē	dašt-em	dēšt-em	bedut-em
„	Perfekt	dut-amē	dašt-ama	dēšt-ama	dute-mē
„	Imperfekt	dute-aymē	adērz-ima	dērz-ima	duj-isēym
„	Pluskvamperfekt	dut-am bē	dašt-am-ba	dēšt-am-ba	dut-am-bē
„	Futurum	pima dut-ē	pima dašt-ē	pima dēšt-ē	xâm dut-an
„	Progressiv presens	dute da-m	kâr-im dašt-ē	kâra dērz-em	kerâ duj-em
„	Progressiv imperfekt	dut dab-im	kârb-im dašt-ē	kârb-im dēšt-ē	kerâ duj-isēym
Konjunktiv	Presens	be-dut-em	be-dērz-em	be-dērz-em	be-duj-em
„	Förfluten tid	dut-am-bu	dašt-am-bâ	dēšt-am-bu	dut-am-bâ
Konditionalis	Förfluten tid	dut-am ban	ba-dērz-im	be-dērz-im	be-duj-im

Passivum

Passivum					
Form	**Tempus**	**Norra (lavandavili)**	**Centrala (taleshdulaei)**	**Södra (khushabari)**	**Tat (kelori)**
Infinitiv	**-**	dut-ē	dašt-ē	dēšt-ē	dut-an
Indikativ	Presens	duta bē dam	dašta babim	dēšta bum	duta bum
„	Preteritum	duta bēm	dašta bima	dēšta bima	bedujisim
„	Imperfekt preteritum	duta be-am be	dašta abima	dēšta bistēm	duta bisim
„	Perfekt	duta beam	dašta baima	dērzistaima	dujisim
„	Pluskvamperfekt	duta beam bē	dērzista bim	dērzista bim	dujisa bim
„	Progressiv presens	duta bē dam	kâra dašta babima	kšra dēšta bum	kerâ duta bum
„	Progressiv preteritum	duta bēdabim	kâra dašta abima	kâra dēšta bistēymun	kerâ duta bisim
Konjunktiv	Presens	duta bebum	dašta bebum	dēšta bebum	duta bebum
„	Preteritum	duta beabum	dašta babâm	dēšta babâm	dujisa biya-bâm

Kasusmarkörer och prepositioner

Det finns fyra kasus i talysj: nominativ, genitiv, ackusativ och ergativ. Ackusativ används för att skilja indirekt objekt från direkt objekt. Dessa kasus är ursprungligen egentligen partiklar, liknande persiska prepositioner som *râ*.

Kasusmarkörer och prepositioner					
Kasus	**Markör**	**Exempel**	**Persiska**		**Engelska**
Nominativ	**-**	sepa ve davaxa.	Sag xeyli hâfhâf kard.		Hunden skällde mycket.
Ackusativ	-i	gerd**-i** âda ba men	Hame râ bede be man.		Ge dem alla till mig!
„	-e	âv**-e-**m barda	Âb râ bordam.		Jag tog vattnet.
Genitiv	-kâ, -ku (av)	ba-i**-kâ-**r če bapi	Az u ce mixâhi?		Vad vill du ha av honom?
„	-ka, -anda (i)	âstâra**-ka** tâleši gaf bažēn	Dar Âstârâ Tâleši gap mizanand.		I Astara talar de talysj.
„	-na (med)	âtaši**-na** mezâ maka	Bâ âtaš bâzi makon.		Lek inte med elden!
Ergativ	-i	a palang**-i** do lorzon-i (aorist)	Ân palang deraxt râ larzând.		Den leoparden skakade trädet.

Ordförråd

Engelska		Norra (lavandavili/lankaroni)	Centrala (taleshdulaei)	Södra (khushabari/shandermani)	Tat (kelori/geluzani)	Persiska
stor		yul	yâl	yâl	pilla	bozorg, gat, (yal, pil)
pojke, son		zoa, zua	zôa , zue	zu'a, zoa	zâ	Pesar
brud		vayü	vayu	gēša, veyb	vayu, vēi	arus
katt		kete, pišik, piš	peču	peču, pešu, piši	pešu	gorbe, piši
gråta		bamē	beramestē	beramē	beramesan	geristan
dotter, (liten) flicka		Kina, kela	kilu, kela	Kina, kel(l)a	kille, kilik	doxtar
dag		rüž, ruj	ruz	ruz, roz	ruz	ruz
äta		hardē	hardē	hardē	hardan	xordan
ägg		uva, muqna, uya	âgla	merqona	xâ, merqowna	toxme morq
eye		čâš	čaš, čam	čēm	čašm	čašm
fader		dada, piya, biya	dada	?	pē	pedar
frukta		purnē, târsē	târsinē, tarsestē	tarsē	tarsesan	tarsidan
flagga		filak	parčam	?	?	parčam, derafš
mat		xerâk	xerâk	xerâk	xuruk	xorâk
gå		šē	šē	šē	šiyan	raftan (šodan)
hus/rum		ka	ka	ka	ka	xâne
språk		zivon	zun	zavon	zuân	zabân
måne		mâng, uvešim	mâng	mang	mung, meng	mâh
mor		mua, mu, nana	nana	?	mâ, dēdē, nana	mâdar, nane
mun		qav, gav	ga, gav, ga(f)	qar	gar	dahân, kak
natt		šav	šaw	šav	šav	šab
norr		kubasu	šimâl	?	?	šemâl
ris		berz	berz	berj	berenj	berenj
säga		votē	vâtē	vâtē	vâtan	goftan
syster		huva, hova, ho	xâlâ, xolo	xâ	xâv, xâ	xâhar
liten		ruk, gada	ruk	ruk	velle, xš	kučak
solnedgång		šânga	maqrib	?	?	maqreb
solsken		haši	âftâv	?	?	âftâb
vatten		uv, ôv	âv	âv	âv	âb
kvinna, fru		žēn	žēn, žen	yen, žen	zanle, zan	zan
i går		zina	zir, izer	zir, zer	zir	diruz, di

Källor

1. ^ ”Talysj” (http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-1515.html). UNESCO Interactive Atlas of the World’s Languages in Danger. http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-1515.html. Läst 30 maj 2011.
2. ^ Mostowfi, Hamdallah (1957). *نزهة‌القلوب، به کوشش محمد دبیرسیاقی*. Tahuri
3. ^ Henning, W.B. (1954). ”The Ancient Language of Azerbaijan”. *Transactions of the Philological Society*: sid. 157–177.
4. ^ [a b c d e f g] Asatrian, Garnik & Borijan, Habib (2005). ”Talish and the Talishis (The State of Research)”. *Iran and the Caucasus* 9 (1): sid. 43–72.
5. ^ Ethnic composition of Azerbaijan 1999 (http://pop-stat.mashke.org/azerbaijan-ethnic1999.htm)
6. ^ Abdoli, A. (2001). *Farhange tatbiqiye tâleši-tâti-azari*. sid. 31–35
7. ^ [a b] Pedersen, Thomas T. ”Transliteration of Non-Roman Scripts” (http://transliteration.eki.ee/). http://transliteration.eki.ee/. Läst 30 maj 2011.

Hämtad från "https://sv.wikipedia.org/w/index.php?title=Talysj&oldid=42662262"

Sidan redigerades senast den 30 mars 2018 kl. 08.49.

Wikipedias text är tillgänglig under licensen Creative Commons Erkännande-dela-lika 3.0 Unported. För bilder, se respektive bildsida (klicka på bilden). Se vidare Wikipedia:Upphovsrätt och användarvillkor.